

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 15 (Nisan/April 2024), s. 1085-1109.
Geliş Tarihi-Received: 17.02.2024
Kabul Tarihi-Accepted: 26.03.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1438837

Bir Ehl-i Hiref Örgütü: Cemaati Kazgânyân-ı Hassa*

An Ahl-i Hiref Organization: Cemaati Kazgânyân-ı Hassa

Şerife KARAMAN**

Öz

Gündelik hayatın ve bir evin en önemli eşyaları arasında, maden sanatı çerçevesinde üretilmiş eserler bulunmaktadır. Bu eserlerin sanat değeri taşıması için yapan ellerin ustalığının önemi aşikârdır. Tüm kurumlarında sistematik bir düzene sahip olan Osmanlı devletinde zanaat ve sanat erbaplarının bağlı olduğu, devletle ilişkilerini düzenleyen, haklarını belirleyen, gerekli eğitimlerin alındığı, üretilen ürünlerin fiyatlarını belirleyen ve daha pek çok konuda rol oynayan ehl-i hiref örgütleri kurulmuştur. Saray için görev yapanlara ehl-i hirefi hassa denmiştir. Bu örgütün önemli birlikleri arasında maden sanatını icra eden kazgânyânlar bulunur. Transkripsiyonu yapılan ehl-i hiref defterlerinin tamamında birlik yer almış ve örgütün temel birliklerinden olduğu anlaşılmıştır. Ehl-i hiref örgütünün ne şekilde kaldırıldığına dair henüz bir çalışma yapılmamış olsa da arşivlerde yer alan defterlerden 19.yüzyılda da varlığını sürdürdüğünü anlıyoruz. Ancak modernleşme olarak nitelediğimiz özellikle 18 ve 19.yüzyıllar boyunca saray başta olmak üzere İstanbulluların tüketim alışkanlıklarının değiştiğini, istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için geleneksel yollarla ürün imal eden ustaların değil Paris başta olmak üzere Avrupa etkisinde açılan dükkânların tercih edildiği bilinmektedir. İmparatorluğun yaşadığı bu ekonomik ve kültürel dönüşümden ehl-i hiref örgütünün diğer birlikleri gibi maden sanatını icra edenlerde etkilenmiş ancak diğer alanlara nispeten fabrikalaşmanın geç olması ve üretimin başta askeri ve sanayiye yönelik sebebi ile bakırcıların, dönüşümlerle de olsa varlıklarını devam ettirdikleri anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maden sanatı, ehl-i hiref, cemaati kazgânyân-ı hassa, modernleşme, Osmanlı esnafı.

Abstract

Among the most important items of daily life and a home, there are works produced within the framework of metal art. It is obvious that the mastery of the hands that make these works is important for them to have artistic value. In the Ottoman State, which had a systematic order in all its institutions, professional organizations were established to which craftsmen and artists were affiliated, which regulated their relations with the state, determined their rights, received the necessary training, determined the prices of the products produced and played a role in many other matters. Those who worked for the palace were called ehl-i hirefi hassa. Among the important units of this organization are the kazganyans who practice the art of metal. Unity was included in all of the transcribed Ehl-i Hiref notebooks, and it was

* Bu makale Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalında hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, e-posta: karaman.srf@gmail.com, ORCID: 0009 0002 2446 7521.

understood that it was one of the basic unity of the organization. Although no study has yet been carried out on how the Ehl-i Hiref organization was abolished, we understand from the notebooks in the archives that it continued to exist in the 19th century. However, it is known that the consumption habits of the people of Istanbul, especially the palace, changed during the 18th and 19th centuries, which we describe as modernization, and that shops opened under European influence, especially in Paris, were preferred to meet their demands and needs, not the masters who manufactured products in traditional ways. Those who practiced the art of metal, like other units of the Ehl-i Hiref organization, were affected by this economic and cultural transformation experienced by the empire, but it was understood that the coppersmiths continued their existence, albeit with transformations, due to the lateness of factoryization compared to other areas and the fact that production was primarily for the military and industry.

Keywords: Metal art, ehl-i hiref, jemaati kazgânyân-ı hassa, modernization, Ottoman artisans.

Giriş

Osmanlı devleti özelinde ele aldığımız ancak tarihte kurulmuş tüm Türk devletleri için maden sanatının önemli bir yeri vardır. Çünkü uzun yıllar göçebe bir hayat sürmüş olan Türklerin silahları ve en değerli varlıkları olan atlarının koşum takımları başta olmak üzere kullandıkları kap kacakların önemli bir kısmı, aynı zamanda statü eşyaları arasında yer alan mücevherleri madenden yapılmıştır. İlk örneklerde altın, gümüş, demir ve bronz gibi madenler kullanılmıştır. Çeşitli kazılardan elde edilen buluntular Türklerin bu sanat dalında ne kadar ileri seviyede olduklarını göstermektedir (Çoruhlu, 2017, s. 142). Ancak madene dair literatürde oldukça sınırlı çalışma bulunmaktadır. Bu alanda yapılan araştırmaların sınırlılığı elbette bu meslek dalının mensuplarını, ticareti ve bu alan etrafında gelişen kültürel hayatı da etkilemiştir. Bu eksiklikten yola çıkarak hazırlanan çalışmamız kapsamında yapılan araştırmalarda saray sanatçıları ile ilgili çalışmaların kitap sanatları, çini ve kuyumculuk sanatları etrafında yoğunlaştığı görülmüştür. Bir evin temel ihtiyaçlarından olan madeni eşyaları yapan ustaların hem Osmanlı ekonomi-esnaf tarihinde hem de saraya ait ehli hiref örgütünde önemli bir birlik olduğunu, ulaşılan maaş ve inam defteri gibi arşiv kayıtlarından anlıyoruz. Buradaki eksiklikten yola çıkarak hazırladığımız bu çalışmada; “Bakıcılar ya da kazganyanlar olarak bilinen bu zanaatkâr grubunun özellikleri nelerdir? Osmanlı ekonomi hayatında ne şekilde yer almıştır? Saraya çalışan ustalar ne tür ürünler üretmiş?” Gibi sorulara cevaplar arayacağız. Bu bağlamda transkripti yapılan Ehl-i Hiref defterleri, konu hakkında yazılan tezler, makaleler ve kitaplar incelenmiş, yanı sıra arşivden ulaşılan defterler ile “usta birliği” nin ne zamana kadar varlık gösterdiği, çalışan sayısı, ücretleri incelenmiş, ikinci bölüm olarak da değişen Osmanlı ekonomisi içinde birlik nasıl bir dönüşüm izlemiş bunun üzerinde durulmuştur. Daha önce arşiv çalışması yapan araştırmacıların çevirilerinden de doğrudan yararlanılmıştır. Çünkü harf çevirisi demek olan transkripsiyonu (Durmuş, 2012, s. 306) yapılan ve usta isimleri, alınan ücretler gibi konularda bilgi veren Ehl-i hiref maaş defterlerinden farklı bir bilgi elde edilemeyeceği için direk faydalanılmış ancak kendi konumuz kapsamında yorumlanmıştır. Bu defterlerin erken örneklerinde “*Cemaat-i Kazgânyân-ı Hassa*” olarak geçen grup son yüzyıllardaki defterlerde “*Bakırcılar Cemaati*” olarak kaydedilmiştir. Konu ile ilgili çalışmalar kronolojik olarak sıralandığında ilk olarak İ. Hakkı Uzunçarşılı’nın 1986 yılında yayınlanmış “Osmanlı Sarayı’nda Ehl-i Hiref (sanatkârlar) Defterleri” adlı makalesi gelmektedir (Uzunçarşılı, 1996). Teşkilatın kuruluşu, işleyişi, bünyesinde yer alan sanat kolları, ayrıca ustaların nereden ve hangi padişah zamanında geldikleri açıklanmış konu ile ilgili araştırma yapan araştırmacılar için yol gösterici ve ilk yayın olduğu için oldukça önemlidir. Bu alandaki erken araştırmalardan bir diğeri Süleyman Kırımtayf’ın doktora tezi, yine teşkilatın yapısı, işleyişi, üyeleri ve benzer meslekleri yapan kamu esnafı ile olan ilişkiler gibi birçok konu hakkında bilgi vermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu iki

eser alanda çalışan araştırmacılar için rehber niteliği taşımaktadır. Kırımtayıf yer alan bölükler ile ilgili maaş, üye adı vs. bilgilere girmemiş ancak dört yüzyıl boyunca örgütün işleyişi ve Osmanlı sanatı için nasıl bir rol oynadığını belgeler ile açıklamıştır. Fatih Özdemir'in 1617-18 yıllarına ait defterlerin transkriptini yaparak hazırladığı yüksek lisans tezi ve makalesi, devamında 17. yüzyıl defterlerinden oluşan doktora tezi ile Sakine Akcan Ekicinin araştırması 17. yüzyılı tamamlamaktadır. Saray sanatkârları ile ilgili çalışmalar yapan ve kronolojik bütünlüğe katkı sağlayan araştırmacılardan biri de Bahattin Yamandır. Teşkilatın 18.yüzyıldaki durumunu anlatan "Osmanlı Saray Sanatkârları-18. Yüzyıl Ehl-i Hiref" adlı kitabının yanı sıra, Sadık Akdemir ile hazırladığı, "1796 Tarihli Ehl-i Hiref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkârları" adlı makale ve yine 18. yüzyıl sanatkârlarını anlattığı makalesi önemli kaynaklar arasındadır. Sakine Akcan Ekicinin son defterlerden biri olan 1801 tarihli defterin çevirisi ile yaptığı araştırma son yüzyıllarda örgütün ve sanat kollarının dönüşümünü göstermesi bakımından ayrıca çok önemlidir. Tarafımızdan çevrilen H.1206 M.1792 Recec (Reb'ülahir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir) tarihli defterde yer alan Kazganyan Cemaatine dair bilgiler tüm çalışma ve çevirilere eklenmiştir. Sanat tarihi açısından bu arşiv çalışmaları çok değerli ve özgün bilgiler sunmaktadır. Yapılan transkriptler alanda çalışma yapan araştırmacılar için yolları aydınlatmaktadır. Ehl-i hiref teşkilatının kurumsallaşması ile tutulmaya başlayan 16. yüzyıldaki ilk defter ile ulaşabildiğimiz 19. yüzyılda kaydedilen son defter yani yaklaşık üç yüz yıllık süreçteki değişimler üzerinde durulmuştur.

Ehl-i hiref defterleri dışında konu ile ilgili farklı bir bakış açısı sunan Rıfkı Melül Meriç'in örgüt ustalarının padişaha sundukları hediyeler ve aldıkları karşılıkları gösteren inam defterleri ile ilgili çalışması oldukça değerli bir kaynaktır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde bayram, düğün gibi mutlu bir olay sonrasında ehl-i hiref örgütü ve dönemin zanaatkârları padişaha usta oldukları sanat dalına dair ürünler hediye etmiş karşılığında padişah akçe ve kimi zamanda kaftanla karşılık vererek ustaların sanatlarını onurlandırmıştır. Hediye defterleri sayesinde Kazganyan Cemaatine bağlı ustaların yaptıkları işlerin padişah nazarındaki değerinin yanı sıra diğer bölüklere mensup ustalar ile de bir karşılaştırma yapılabilmektedir. Bu çalışmaların dışında maden sanatına istinaden yayınlanmış kitaplardan biri olan "Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi-Bakır yatakları, üretimi ve atölyeleri" kitabı ve Suraya Faroqhi tarafından hazırlanan, "Osmanlı Zanaatkârları" kitabı araştırmamız doğrultusunda yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Herhangi bir bölüğe veya sanat dalına dair çalışma yapan araştırmacılar için tüm kaynaklar çok değerli olmakla beraber genel bilgiler vermektedir. Kitap sanatkârları, nakkaşlar gibi gözde bölükleri anlatan özel araştırmalar olmasına rağmen Kazganyan sınıfı ile ilgili spesifik bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada bu boşluk doldurulmaya çalışılacak aynı zamanda değişen Osmanlı kültürü ve ekonomisinin etkileri tartışılacaktır.

Ehl-i Hiref Örgütü ve Kazganyanlar

Sanayi toplumu öncesi halkların özellikle şehirde yaşayanların asker, zanaatkâr, ilim erbabı ya da yönetici gibi meslek sınıflarına ayrıldıkları görülmektedir. Toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak zanaat ehlinin Anadolu'da kurumsal bir yapı olarak ortaya çıkması ise Selçuklular döneminde varlık gösteren ahi teşkilatları ve zaviyeleri ile olmuştur (İnalcık, 2016, s. 74). Sadece üretim değil toplumun ve devletin pek çok farklı ihtiyacını karşılayan ahilerin en dikkate değer görevlerinden biri başıboş işsiz gençlere sahip çıkarak meslek kazandırıp bir aidiyet vermek ve sorumluluk sahibi eylemektir (İnalcık, 2016, s. 75). Bu durum Osmanlı döneminde güçlenerek ve gelişerek devam etmiştir. Oluşturulan bu felsefenin özünde aynı zamanda kişilerin birbirini denetlemesi ve sahip çıkması gibi sosyolojik ve psikolojik nedenler de bulunmaktadır.

Ahilik teşkilatı Osmanlı Devleti'nde loncalara dönüşmüştür (Evren, 1999, s. 14). Devlet esnaf ve zanaatkârlar ile sıkı bir ilişki içindedir, böylelikle kalitede ve fiyatlarda standardı sağlayarak, karaborsanın önüne geçmeyi hedefler, aynı zamanda merkezi yönetime karşı anarşi oluşmasını engeller (Dinçer, 2016, s. 7).

Osmanlı döneminde üretim yapan üç farklı zanaat ehli vardır. Bunlardan ilki serbest esnaf örgütü, ikincisi Yeniçeri ocağı için üretim yapan Yeniçeri Ehl-i Hiref Örgütü ve saray için üretim yapan Ehl-i Hiref-i Hassa Örgütüdür. İlk iki grup ihtiyaçlar doğrultusunda ve zanaat seviyesinde üretim yaparken saraya bağlı ustalar Osmanlı kültür ve sanatını yansıtan üstün kalite ve nitelikte eserler üretmiştir (Bozcu, 2010, s. 7). Osmanlı devletinin imparatorluğa geçişini sağlayan Fatih Sultan Mehmet zamanında saray için eser üreten birimlerin olduğu bilinmekle beraber bu oluşumların tam teşekküllü bir teşkilata dönüşmesi II. Beyazıt döneminde olmuştur.

Saray için çalışan Ehl-i Hiref "in temel görevi padişahın isteklerini hazırlamak ve söz konusu ihtiyaçlarını karşılamaktır. Ayrıca hanedan üyeleri ve üst düzey saray görevlileri için de sanat ve zanaat alanında üretim yapmakta olan Ehl-i Hiref sanatçıları sarayın veya talepte bulunan paşa, sadrazam ve hanım sultanların konaklarının düzenlenmesinde ihtiyaç duyulan eşyaların üretiminde görev almıştır (Bozcu, 2010, s. 8).

Ehl-i hiref bölüklerinin çoğunluğu usta ve şakirdan-çırak olarak iki basamaklı çalışan grubuna sahip olsa da tecrübeli çırakların kalfalığa yükseltildiği ve yeni başlayan, işi ve işleyişi öğrenmeye çalışan acemilerden sorumlu olan "kalfalık" gibi bir derecenin varlığı da malûmdur. Kalfa kelimesi Arapça bir kelime olan halifeden türeyerek vekil-ardıl anlamlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla ustanın yerine görevi kalfaların devir alacağı anlamı çıkabileceği gibi yetkinliğini ispatladıktan sonra kendine ait dükkân sahibi de olabilmektedir (Yı, 2018, s. 57). Ayrıca bölüklerin genelinden sorumlu, devletle ya da ilgili esnaf grupları ile örgüt arasında aracılık yapan "kethüda ve bölükbaşı" gibi yetkili kişilerde bulunmaktadır (Kırımtayf, 1996, s. 18). Kethüdalar ustalar arasından özellikle bir zamanlar ahi teşkilatlarında yer alan "ihtiyarlar" kavramına denk gelen, meslektaşları tarafından saygı duyulan ve sözü dinlenen kişiler arasından seçilmektedir (Mantran, 1990, s. 352). Bu hiyerarşik oluşum saray dışında bağımsız çalışan esnaf örgütleri için de geçerlidir. Ayrıca ehl-i hirefi hassa bölüklerinin bölükbaşlarının aynı işi yapmakta olan serbest esnaflarında başı olduğu ve herhangi bir düzenleme ya da devlet ile iletişimleri kethüdalar ile bölükbaşlarının sağladığı (Yaman, 2008, s. 25) ve bu idari işlerden sorumlu ustaların saray için siparişi verilen kap-kacakların kontrol ve temininde de rol aldıkları düşünülmektedir. Halka verilen ziyafetlerde örneğin düğünlerde, yabancı ülke elçilerinin de yer aldığı ve bir gövde gösterisine dönüşen çok sayıda katılım olan şöenlerde saray eşyalarına takviye olarak sahan ve tabakların ilgili esnaftan alındığı bilinmektedir. Bu süreçlerde kazgânyan başının da görev aldığı varsayabiliriz. Daha önce de belirtildiği üzere ehl-i hirefi hassa örgütünde bölükbaşı olan ustanın serbest esnafında başı olduğunu göz önünde bulundurursak bu alışverişlerde rol olması kaçınılmaz olmuştur diyebiliriz. 1582 yılında III. Murat'ın oğlu için yapılan sünnet düğününde çini ve seramik kapların yanında bakır eşyalarında alınmasını duruma bir örnektir (Kırımtayf, 1996, s. 83). Saraya ait maden eşyalara belirtici olması adına padişahın tuğrası basılmıştır. Özellikle gümüşten yapılan eserlere darphane tarafından özel bir damga vurulmuştur. (Kırımtayf, 1996, s. 107). Gümüş eserlere yapılan bu "sah" damgası sahih yani gerçeğin kısaltılmasıdır ve Topkapı Sarayı Müzesi, Saray Koleksiyonları Müzesi gibi müzelerde yer alan maden eserleri için yapılan açıklamalarda da görülmektedir. Bu uygulama Abdülmecid döneminde başlamış olup öncesinde sadece tuğra basılmıştır (Kırımtayf, 1996, s. 109). Çalışanlara ait tüm bu bilgilere ilave olarak ehl-i hiref mensupları kapıkulu olduklarından

gerektiği zamanlarda sefere gittikleri ve görevlerini orduda yerine getirdikleri defterlerden anlaşılmaktadır. Bu durumu gösteren ve kişi adının yanında seferde diye not düşülen defterler bulunmaktadır. Yine defterlerde “mahlûl” olarak geçen maaşlardan anladığımız kadarıyla mirasçısı bulunmayan ve vefat eden örgüt mensuplarının maaşları ya hazineye aktarılmış ya da bağlı bulunduğu cemaatin üyeleri arasında derecelerine göre paylaştırılmıştır (Meriç, 1953, s. VII).

Defterlere Göre Kazgânyanların Genel Özellikleri ve Teşkilata Girme

Kazgânyan-ı hassa cemaati bazı defterlerde kazancılar, bazılarında ise bakırcılar olarak geçmektedir. Özellikle 18.yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde “cemâat-i kazganyân-ı hâssa” adının yanında, bakırcılar, kazancılar şeklinde Türkçe açıklamalar yazılmıştır (Yaman, 2008, s. 168). Ancak imparatorluğun son yıllarında ilgili kaynaklarda “dökmeciler” tabiri de kullanılmıştır (Evren, 1999, s. 190). Cemaatin bakırcılar olarak anılmaya başlanmasındaki sebeplerden birisi 18. yüzyılda üretilen kaplarda bakır kullanımının artmış olması olabilir. Bakırın hem kalaylandığında aldığı gümüş görüntüsü hem de altın suyu ile kaplanarak tombak ürünlerin üretilebilmesi görsellik bakımından tercih sebebidir. Tombak eşyalar ayrıca maddi şartlar ne olursa olsun insanların lüks ürün kullanma istek ve ihtiyacını karşılayan ürünler olmuştur. Bakırın gözde bir maden olmasının sebepleri arasında elbette Anadolu’da bol miktarda bulunan bakır yatakları hammaddeye ulaşımın kolaylığı ayrıca yumuşak bir maden olduğu için üretimin daha kolay ve hızlı olması gibi durumlar da yer almaktadır. Bu nedenler maden ustalarına neden “bakırcı” denmeye başladığını açıklamaktadır. Dökmeciler tabirinin ise tunç, pirinç gibi çeşitli madenden döküm tekniği ile mangal, şamdan, havan gibi birçok eşya yapmalarından kaynaklanmış olabilir. Osmanlı toplumunda isimlendirmelerin çoğunlukla yapılan eyleme göre ya da sonuçta ortaya çıkan ürüne göre yapıldığı esnaf ve zanaatkârlara dair çalışmalarda görülmektedir.

Çalışanlarla ilgili kaydedilmiş bilgiler arasında, her defterde olmasa da bazılarında kişilerin nerelerden geldikleri yazmaktadır. Özellikle Uzunçarşılı tarafından çalışılan ve örgüte dair bilinen ilk defter olan 1526 tarihli defter kayıtlarında çalışanların hangi padişah zamanında, ne şekilde geldiği nereli olduğu gibi bilgiler detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Bu bilgiler ışığında Topkapı sarayındaki ehl-i hiref teşkilatında çalışanların bir kısmı Anadolu’dan bir kısmı da Osmanlı Devleti’nin egemenliği altındaki Balkan şehirlerinden devşirme yolu ile geldikleri anlaşılmaktadır (Belli ve Kayaoğlu, 1993, s. 64). Ayrıca maaş defterlerinde *gilman-ı pişkeş* olarak kaydedilmiş çeşitli devletlerden ve beyliklerden hediye olarak payitahta gönderilen yetenekli sanatçılar da bulunmaktadır. Teşkilata girmenin bir diğer yolu da sadrazamların ve beylerin himayesinde çalışmış olan yetenekli sanatkârların, bu kişiler öldüğünde veya gözden düştüğünde, saraya devredilerek teşkilat bünyesinde görevlendirilmesidir. Bunların yanında bazı dönemlerde fethedilen devletlerin ünlü saray ustaları da savaş ganimetleriyle birlikte Osmanlı sarayında görevlendirilmişler ve kurumda önemli bir topluluk oluşturmuşlardır.

Defterlerde bazı isimlerin başlarında Arapça hacı anlamına gelen “Elhac” ibaresi yer almaktadır <https://www.luggat.com/index.php#ceviri> (Erişim tarihi: 12.01.2022 /00:02). Ayrıca birçok isim ...bin Abdullah olarak kaydedilmiştir. Özellikle devşirme veya gilman olarak birliklere giren çalışanların ailelerine dair net bilgilerin olmaması kuvvetle muhtemeldir. Bilindiği üzere İslam toplumlarında anne-baba ismi bilinmeyen kişiler veya ihtida ettiği için gayri müslüm babasının ismini yazmanın uygun olmayacağı gibi düşüncelerle Allah’ın kulu anlamına gelen bin Abdullah, bint-i Abdullah şeklinde tanımlanmıştır <https://www.ekrembugraekinci.com/question/?ID=27034> (Erişim tarihi: 8.3.2024).

Defterlerde özellikle 16 ve 17. yüzyıl kayıtlarında sıklıkla bu şekilde kaydedilmiş usta ve şakird bulunmaktadır. Osmanlı esnafı ile ilgili yapılan araştırmalarda özellikle bazı meslek dallarının tamamen ya da çoğunlukla gayr-i müslümler tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Kazancılarda bu meslek dallarından biridir <https://www.uskudar.bel.tr/userfiles/files/OSMANLI%20%C3%9CSK%C3%9CDAR'IN%20TOPLUMSAL%20HAYAT.pdf> s. 111, Erişim tarihi: 29.2.2024) özellikle Anadolu'da Ermeni ve Rum ustaların yaptıkları eşyaların üzerine isimlerini kazımalarından anlıyoruz. İlerleyen bölümlerde saraya çalışanların birliğe nasıl girdiği üzerinde durulmuştur.

Birlik ile ilgili üzerinde durulması gereken noktalardan biri de nerede çalıştıklarıdır. İlgili araştırmalara rehber olan Filiz Çağman makalesinde örgüt atölyelerinin Topkapı Sarayının birinci avlusunda bir kısmının da saray dışında yer aldığını belirtmiştir (Çağman, 1988, s. 76). Osmanlı mutfak eşyalarının büyük bir kısmı dövme tekniği ile yapılmıştır. Bu durum sürekli bir ses- gürültü halidir. Ayrıca hammadde açısından bakılırsa birbiriyle ilgili loncaların iş birliği yapması, hammadde paylaşımı gibi gerekçelerden dolayı yakın mecralarda olması mantıklıdır (Yi, 2018, s. 127). Maden eritmede ve işlemede kullanılan ateş için kömür gerekmektedir. Tüm bu nedenler saray sınırları içinde kazgânyanlara ait bir atölye olamayacağını düşündürse de gümüş ve altından eşyaların varlığı, değerli taşlardan kakma eserler ve bu eşyaların hazinede saklanması (Çağman, 1988, s. 76) ve saraya çok miktarda bakırın alındığını ve bu bakırın büyük bir oranı ile sahan, tabak, tencere, tava, maşrapa ve daha birçok çeşitte mutfak eşyasının yapıldığını gösteren belgeler (Bilgin, 2008, s. 286)sarayın avlusunda olmasa bile kazgânyanların çok yakınında çalıştıklarını göstermektedir.

Cemâat-i Kazganyân-ı Hâssa Sınıfı Tarafından Yapılan Eserler

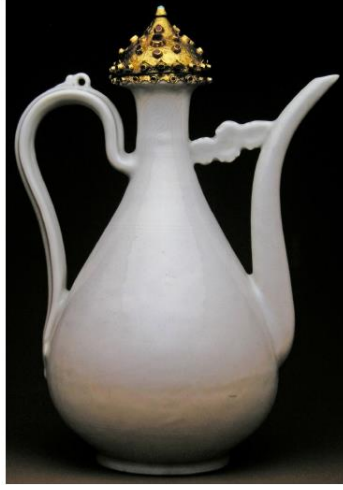
Defterlerde kazancı olarak kayıtlı olsa da ustaların her türlü mutfak eşyasının yanında, şamdan, buhurdan, ayna, işlemeli kâse takımları, hokka gibi çeşitli eserler ürettikleri padişaha sunulan hediyelerin kaydedildiği defterlerde, minyatürlerde ve saray erkânına ait eşyaların sergilendiği müzelerde görülmektedir (Resim 1). Kullanılan maden ve yapılacak eşyanın türüne göre genelde döküm ve dövme tekniklerinde yapılan eserler kabartma, kazıma, çökertme, telkâri, çalma ve küçük darbe noktalamalarıyla yapılan kuşlama tekniğiyle bezenmiştir. En sık kullanılan malzeme bakır olmakla beraber, pirinç, gümüş, altın (padişahlar için) ve tombak kullanılmıştır.

Resim 1. Topkapı Sarayı Tombak Ürünler¹

¹ <https://kavrakoglu.com/tombak/> [Erişim tarihi: 1.4.2023].

Ustaların yaptıkları işler arasında Çin başta olmak üzere çeşitli ülkelerden gelen porselen eserlere kulp, ağızlık ya da kapak gibi maden bölümler eklemekte vardır. İlave edilen bu parçalar eserlerin değerini artırırken Osmanlı ruhunu da aktarmıştır. Örnekleri Topkapı Sarayı Müzesinde mevcuttur (Resim 2). Ayrıca padişahlar için yapılmış tamamen altından mamûl eserlerde saray müzelerinde yer almaktadır.

Resim 2. Çin'den Gelen Kapak Kısmı Osmanlı Sanatçıları Tarafından Yapılan Beyaz Porselen İbrik (Bozcu, 2010, s. 108)

Resim 3-4. Topkapı Sarayı Koleksiyonunda Bulunan Tombak²

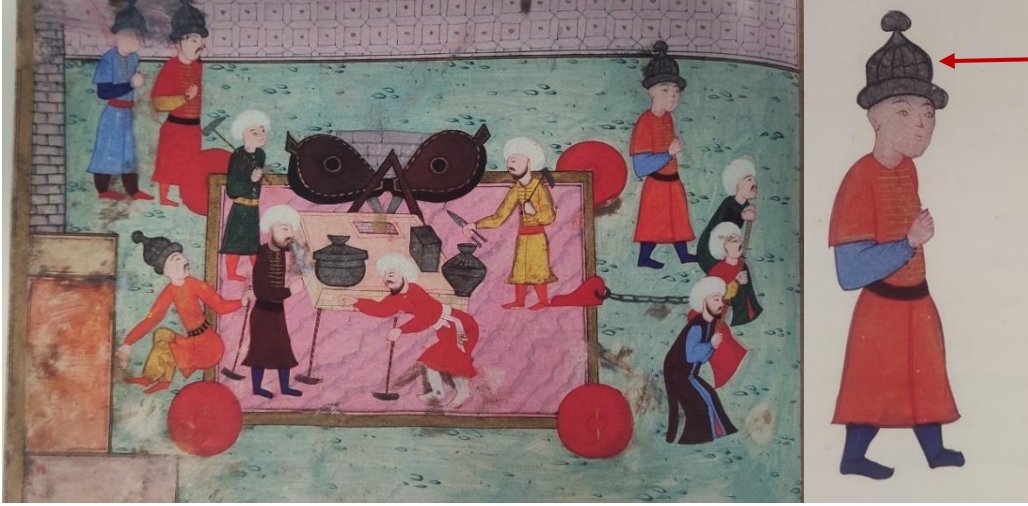
Osmanlı ekonomisi içinde pek çok meslek dalı, sanatçı ve zanaatkâr olduğu bunlardan bir kısmının saray ile doğrudan ilişkili olduğunu arşiv belgeleri ve yapılan araştırmalar göstermektedir.

Bu zanaat ehlinin kendilerini gösterdikleri bir diğer alan düğün, bayram, külliye veya saray inşaatları, fetih kutlamaları gibi sebeplerle düzenlenen şenliklerdir. Bu kutlamalarda esnaf ve zanaatkârlar görkemli geçitler düzenleyip maharetlerini en iyi şekilde sergileyerek padişaha hediyeler sunmuştur ve bu geçit alaylarına sadece saray ile bağlantılı gruplar değil tüm esnaf birliklerinin katılması beklenmiştir (Faroqı, 2017, s.

² <https://topkapisarayi.gov.tr/tr/content/bak%C4%B1r-ve-tombak-mutfak-e%C5%9Fyas%C4%B1> (Erişim tarihi:1.4.2019) ve gümüş ibrik-leğen takımları <https://topkapisarayi.gov.tr/tr/content/gümüşler> (Erişim tarihi:1.4.2019)

250). Bu geçitlerin devlet- halk iş birliği, ekonomik güç, sanatta öncülük gibi pek çok mesaj barındırdığı anlaşılmaktadır.

Her esnaf birliği, kendine ayrılan günde ve sırada geçerek gösterilerini yapar ve yaptığı işe dair hediye sunumu gerçekleştirilirdi. Bu hediye ve karşılıkları kayıt altına alınmıştır (Meriç, 1963, s. 764). Hediye sunumları kethüdalar tarafından yapılmıştır (Aslan, 1991, s. 28).

Minyatür 1-2. 1582 Surname-i Hümayunda Bakırcılar³

Esnaf geçitlerinin erken örneklerinden sayılan ve III. Murat'ın şehzadeleri için yapılan sünnet düğününü anlatan 1582 tarihli düğün kitabında bakırcılar-kazancılar olarak isimlendirilen birliğimizin geçidi ve gösterileri: "Kazancılar alayı her biri sanatında başarılı ustaları bir araba üzerine kurulmuş tezgâhları ve gençleriyle birlikte meydandaydı. Üstadlar seyyar tezgâhın üstünde marifetlerini gösteriyordu. Onların arkasından gümüş ve altın kılıçları bellerine takmış, tüfekleri baştanbaşa yıldızlı mahir gençler geliyordu. Onları başlarında yıldızlı miğferler (Minyatür 2)altın ve gümüş cübbeli son derece yakışıklı gençler izliyordu. Arkalarından gelen bir grup genç ise üstleri müşebbek işli baştan başa bakırdan dövülmüş elbiseler giymiş, başlarına taçlar, takkeler ve sarıklar takmışlardı. Surname'de, "demirden dağa vursalar yamyassı ederler" diye övülen öyle inanılmaz bir gösteri sundu ki herkes çok şaşırıldı." Sekiz kişi durmadan bir tepsi dövüyorlar vuracakları zamanda "ya Settar sen dur" diyerek birbirlerine haber veriyorlar. Tepsiyi yaptılar ardından bir kapaklı tencere ve tas getirdiler. İki de devr-i daimle dönmekte. Gümüşlü yıldızlı iri çekiçleri bir tahtanın üzerine dikine koymuş durmadan gürzlerini sallıyorlardı. Sonra bir adam yatırdılar göğsüne bir örs koydular ve üzerinde bir güzel sini yaptılar (minyatür 3) bunun ardından kanatları bakır telden örülmüş iki baykuş dolaştı..." (Atasoy, 1997, s. 72-73) şeklinde aktarılan birliğin gösterilerinde maden kıyafetler, maden başlıklar ve altın-gümüş aksesuarlar dikkat çekmektedir. Ayrıca çekiç örs gibi ağır aletlerle çalışan ustaların oldukça güçlü oldukları, yaptıkları ağır işten diğer meslektaşlarının zarar görmemesi için *ya Settar sen dur* şeklinde parolalarının olması ve bir ustanın göğsünde tepsi yapacak kadar mahir ve dikkatli olmaları dikkat çekicidir (Minyatür 3).

³ Görsel Atasoy'un kitabından alınmıştır. S. 72)

Minyatür 3. Yere Uzanmış Bir Ustanın Göğsünde Yedi Usta Bakır Dövüyor⁴

Konu ile ilgili yapılan araştırmalar bu şenliklerin esnaflara ciddi bir mali külfet oluşturduğunu göstermektedir. Padişaha sunmaya layık en iyi malzemedeki ürün hazırlanması, geçitlerde kullanılan küçük ölçekli dükkânların yapılması için ayrılan para ve diğer loncalar arasındaki rekabet gibi pek çok şey esnaf loncalarının hazinelerinde ciddi açıklara neden olmuştur. Padişahın karşılığında verdiği hediyeler kimi zaman para kimi zamanda bölükbaşlarına hilat şeklinde olmuştur. Bazen de bakır ve gümüşten tepsi, tabak gibi eşyalarla boşalan lonca hazinelerine destek sağlanmıştır (Mantran, 1990, s. 356). Zanaatkârlara ekonomik anlamda zarar veren bir etkinlik gibi görünen esnaf geçitlerinin sosyolojik anlamda bakıldığı zaman, birlik ve beraberliği, ait olmayı sağladığı göz önünde bulundurulması gereken bir noktadır. Çünkü geçitte yer alan esnaflar bir hanın ya da bir çarşının çalışanları olarak değil, o meslek grubunun ustaları olarak katılmıştır. Kazgânyanlar özelinde bakarsak başkentin tüm ustalarının bir arada hareket ettiğini ve bütünleştiğini görürüz (Faroqhi, 2017, s. 129).

Minyatürlerde ayrıntılı bir şekilde bu geçitler ve ustaların ellerinde erbabı oldukları meslek dalına dair ürünler yer almaktadır. Aşağıda örneklerini koyduğumuz minyatürlerde kazgânyanlar ellerindeki tepsiler üzerinde şamdan, buhurdan, gülabdan, tas gibi çeşitliliğin olduğu farklı işlevlerde ürünler taşımaktadır.

⁴ Nurhan Atasoy'dan alınmıştır s. 73.

Minyatür 4. Surname-i Vehbi Kazgânyan Esnafı, TSK A.120b-121a⁵

Esnaf geçidinin bir bölümünü gösteren minyatürü inceleyecek olursak, sol alt köşede yapılan seyyar işlikte elindeki kabı çekiçleyen bir usta, arkasında yürüyen kalabalığın içinde de ellerinde leğen ve ibrik takımı taşıyan bir kazgânyan ile kucağındaki tepside şamdan, gülâbdan ve buhurdan gibi maden sanatının seçkin örneklerini taşıyan başka bir usta görülmektedir. Minyatürlerde en çok şamdan ve mum makasları, gülâbdan ve buhurdan, leğen ve ibrik takımları betimlenmiştir. Kazgânyanların özellikle bu eşyaları seçme sebepleri arasında, malzeme ve işçilik bakımından değer taşımaları, şamdan için aydınlanmanın en büyük gereksinim olması, diğerleri içinse güzel kokunun sembolik anlamlarının olması ihtimaller dahilindedir.

⁵ Görsel, Atıl, 1999, s. 154

Minyatür 5. 1720 şenliğinde esnaf alayının geçidi-Surname-i Vehbi/ TSK A 3593, 129b-130a⁶

Bu minyatürde de ustaların gülabdan, buhurdan leğen-ibrik takımı ve çeşitli taslar taşıdığı görülmektedir. Bu geçitlerde saraya bağlı ehl-i hiref örgütüne mensup meslek gruplarının aynı işi yapan esnaf loncaları ile beraber mi yer alıyorlardı yoksa onlar için tamamen ayrı bir geçit mi düzenleniyordu bu konu ile ilgili net cevap verecek bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak saray çalışanları ve esnafların pek çok noktada ortak hareket ettikleri ve sarayın geniş çaplı ihtiyaçlarının halktan esnaflardan karşılandığı göz önünde bulundurulursa geçitlerinde beraber yapılmış olabileceği düşünülebilir. Atiyye, in'am, ihsan, yevmiye masraf defterleri gibi çeşitli defterlerde padişaha sunulan hediyeler karşılığında alınan bahşış ve karşılıkları kaydedilmiştir ancak usta isimlerinin yanında saray dışı mı yoksa saraya bağlı ehl-i hiref bünyesinde mi olduğu bilgisi verilmemektedir. Örneğin net tarihi olmayan fakat Kanuni Sultan Süleyman zamanında kaydedilmiş bir defterde; "Kazancı başı: Bir kiçirek gümüş tepsi ve üç kiçirek gümüş üsküre (bir küçük tepsi ve üç küçük tas) hediye ettiğini karşılığında ise padişahın 3000 bin akçe ile bir benek kaftan verdiği kaydedilmiştir. Bu karşılık verilen en yüksek miktardaki hediyelerden biridir. Aynı defterde Osmanlı nakkaş hanesinin baş nakkaşı Şah Kulunun "Bir büyük nakışlu tabak ve altı kiçirek üsküre" sunduğu kayıtlıdır. Karşılığında ise 3000 akçe nakit ve bir benek kaftan verilmiştir. Şah Kulu en ünlü nakkaşlardan biridir ve kazancı başı ile aynı değerde karşılık alması dikkat çekicidir. Aynı zamanda sunduğu tabakların maden ya da porselen olduğuna dair ayrıntı belirtilmemiş olsa da bölükler arasında iş birliğinin olduğunu göstermektedir. Kaydedilen diğer hediyeler arasında, iki gümüş hokka, bakır bir tepsi ve bakır bir maşrapa, bakır sini, tek ibrik, gümüş taslar, leğen ibrik takımları gibi ürünler bulunmaktadır (Meriç, 1963, s. 766-761). Minyatürlerde sıklıkla gördüğümüz buhurdan ve gülabdanların bu defterde hiç olmaması dikkat çekicidir. Yine dikkat çeken bir diğer

⁶ Görsel: Atıl, 1999, s. 148.

husus padişaha sunulan maden kapların gümüş ve bakır malzemeden yapılmış olduklarıdır.

Ehl-i hiref sanatkârları sadece padişahın sarayına değil yüksek rütbeli devlet görevlilerinin, şehzade ve hanım sultanların saray ve köşkleri için de üretim yapmıştır (Meriç, 1963:764). Örneğin sadrazam İbrahim Paşa'nın sarayı için tutulan masraf defterinde kazgânyânlar tarafından yapılan 7 adet çeşitli büyüklük ve türde kazan, 6 adet sini, 17 adet sahan, 3 adet güğüm ve bakraç, 7 tane de tencere alındığı ve bunların özellikleri kaydedilmiştir (Barkan, 1973, s. 26).

Yukarıda genel anlamda özelliklerini ve çalışma şeklini anlattığımız örgüte ait arşivlerde yer alan defterler arasında tespit edilen ve çalışanlar hakkında bilgiler verilen defterler aşağıda belirtilmiştir. Kaynakçada verilen ilgili yayınlarda defterler ile ilgili geniş açıklamalar bulunmaktadır. Aşağıda çalışma konumuz kazgânyânlara dair bilgiler alınmış ve kronolojik olarak tablolştırılmıştır.

Tablo 1. 16. Yüzyıl Transkripti Yapılan Defterler

Yüzyıl	Tarih	Usta	Şakird-talebe	En yüksek maaş/usta	En düşük maaş/usta	En yüksek maaş/çirak	En düşük maaş/çirak
16.yy	1526	10	8	17 akçe	5 akçe	4 akçe	1 akçe
16.yy	1545	8	16	35 akçe	5 akçe	4 akçe	1 akçe
16.yy	1558	11	5	23 akçe	4 akçe	7 akçe	5 akçe
16.yy	1596	17	30	36 akçe	4 akçe	2 akçe	5 akçe

Çevirisine ulaşılan 16. Yüzyıla ait 4 deftere göre en fazla çalışan sayısı 17 usta, 30 çirak sayısı yüzyılın çevirisi yapılan son defter olan 1596 yılına aittir. Ayrıca bu yılda diğer üç deftere göre en yüksek ücret verilmiştir (Akcan, 2013, s. 47).

Tablo 2. 17. Yüzyıl Transkripti Yapılan Defterler

Yüzyıl	Tarih	Usta	Şakird-talebe	En yüksek maaş/usta	En düşük maaş/usta	En yüksek maaş/çirak	En düşük maaş/çirak
17	1601	12	25	X	x	x	x
17	1605	11	16	X	x	x	x
17	1606	12	16	X	x	x	x
17	1617-1618	15	17	19, 5 akçe	3 akçe	7, 5 akçe	3 akçe
17	1624	23	5	32 akçe	2 akçe	4, 5 akçe	2, 5 akçe
17	1625	21	4	33 akçe	5 akçe	4, 5 akçe	3 akçe
17	1626	21	4	33 akçe	5 akçe	4, 5 akçe	3 akçe
17	1637	11	8	X	x	x	x
17	1638	11	8	X	x	x	x
17	1641	12	7	X	x	x	x
17	1650	16	3	X	x	x	x
17	1651	15	3	X	x	x	x
17	1654	13	3	X	x	x	x

17	1655	14	3	X	x	x	x
17	1656	14	3	X	x	x	x
17	1657	15	3	X	x	x	x
17	1660	16	3	X	x	x	x
17	1671	16	3	X	x	x	x
17	1671	8	masar y.sonra	X	x	x	x
17	1679	5	x	X	x	x	x
17	1688	6	x	X	x	x	x
17	1689	6	x	X	x	x	x
17	1698	6	x	7 akçe	2, 5 akçe	x	x
17	1699	6	x	4 akçe	2akçe	x	x
17	1700	6	x	5 akçe	2 akçe	x	x

17.yüzyıla ait 25 defterin transkripti yapılmıştır (Akcan, Özdemir, Karaman, Yaman). 1624 yılına ait defterde 21 usta görev alırken yüzyılın sonuna doğru usta sayısında ciddi bir düşüş yaşanmış 1688 yılından sonraki 5 defterde 6 usta sayısı sabit kalmıştır. 1671'in ikinci defterinde ise çırak kayıtlarının olmadığı ve sonraki yıllarda da birliğe çırak alınmadığı görülmektedir.

Tablo 3. 18.Yüzyıl Transkripti Yapılan Defterler

Yüzyıl	Tarih	Usta	Şakird-talebe	En yüksek maas/usta	En düşük maas/usta
18	1700	5	X	5 akçe	2 akçe
18	1701	4	X	3, 5 akçe	3 akçe
18	1702	5	X	3, 5 akçe	2 akçe
18	1710	4	X	3, 5 akçe	3 akçe
18	1711	3	X	3, 5 akçe	3 akçe
18	1715	7	X	3, 5 akçe	2 akçe
18	1716	8	X	3, 5 akçe	2 akçe
18	1722	6	X	4 akçe	2 akçe
18	1723	8	X	4 akçe	2 akçe
18	1732	6	X	5 akçe	2 akçe
18	1733	6	X	5 akçe	2 akçe
18	1740	7	X	7 akçe	2 akçe
18	1742	7	X	8 akçe	2 akçe
18	1757	7	X	9 akçe	2 akçe
18	1758	6	X	9 akçe	2 akçe
18	1760	6	X	9 akçe	2 akçe
18	1761	6	X	9 akçe	2 akçe
18	1762-65	6	X	9 akçe	2 akçe
18	1768	9	X	10 akçe	2 akçe

18	1769	6	X	6 akçe	2 akçe
18	1770	8	X	6 akçe	2 akçe
18	1772	8	X	9 akçe	2 akçe
18	1773-76	6	X	8 akçe	2 akçe
18	1777	7	X	8 akçe	2 akçe
18	1781	6	X	8 akçe	2 akçe
18	1784	7	X	8 akçe	2 akçe
18	1785	8	X	6 akçe	2 akçe
18	1786	6	X	5, 5 akçe	2 akçe
18	1787	7	X	6, 5 akçe	2 akçe
18	1789	6	X	6, 5 akçe	2 akçe
18	1790	8	X	6, 5 akçe	2 akçe
18	1791	8	X	7, 5 akçe	2 akçe
18	1792	7	X	7, 5 akçe	2 akçe
18	1796	6	X	7, 5 akçe	2 akçe

Detaylı verilerine ulaşamasa da en fazla defter çevirisi 18.yüzyıla aittir. Osmanlı devletinde başlayan değişimlerin yoğun olarak yaşandığı bu yüzyılda birliğin varlığını devam ettirdiğini ancak oldukça az kişinin çalıştığını görüyoruz. 1711 yılında 3 kişiye kadar düşen usta sayısı 6, 7 ve 8 kişilik gruplarla devam etmektedir. Defterlerde dikkat çeken noktalardan biri çalışan sayısı çok az olsa bile hem bölükbaşının hem kethüdanın varlığının devam etmesidir. Maaşlar da önceki yıllara göre çok düşüktür. Tüm yüzyıl boyunca en yüksek usta maaşı 1768 yılında yani III. Mustafa <https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/osmanli-padisahlari/> (Erişim tarihi:2.4.2023) döneminde verilmiştir. Bu ücretlerden ustaların saraydan gelen işleri yapıyor olsalar da farklı işlerde çalışmaya başladıklarını düşünüyoruz.

Tablo 4. 19. Yüzyıl Transkripti Yapılan Defterler

Yüzyıl	Tarih	Usta	Şakird-talebe	En yüksek maaş/usta	En düşük maaş/usta
19	1801	6	X	7, 5 akçe	2 akçe

Çevirisi yapılan son defter 19.yüzyılın ilk yılına aittir. Dönemin fiyatlarını gösteren araştırmalara göre günlük 2 akçe ile bir evin geçindirilmesi imkânsızdır. Örneğin 18 ve 19. yüzyıllarda Göynük-Bolu'daki fiyatları inceleyen tabloya göre dönemin bazı gıda maddelerine ait fiyatlar aşağıdaki gibidir (Özlu, 2006, s. 131);

Zaruri Tüketim Maddeleri	Kasım 1749 ¹⁷	Kasım 1752 ¹⁸	Şubat 1761 ¹⁹	Mart 1761 ²⁰	Mayıs 1785 ²¹	Haziran 1786 ²²	Ağustos 1787 ²³	Haziran 1788 ²⁴
Mısır Pirinci	18	17	16					
Beypazan Pirinci	15	15						
Sayır Pirinç			15	15	10	9		12
Revgânu Sade	66	42	66	66	24	32	24	30
Revgânu Şerğiye	44	43						
Revgânu Şerğiye ²⁵		39						
Şir Revgân			54	50				
Asel	42			22			24	
Asel-İ Halis			54	42				
Asel-İ İslambul			52	27				
Bestil			2	3				
Bestil ²⁶				2				
Mum	45	50		48	24	24	24	24
Taşra Mum					5			

Genel anlamda payitahtta fiyatlar diğer şehirlere göre daha pahalıdır. Böyle iken bir evin zorunlu ihtiyaçları üzerinden verilen birkaç maddelik liste ehl-i hiref örgütüne bağlı hiçbir çalışanın maaşının yeterli olmadığını ve örgüt mensuplarının saray dışında da çalıştıklarını düşündürmektedir. Konu ile ilgili Faroqhi padişah için bir şey yapılmadığı zamanlarda özel müşteriler için çalışıldığını ve bu defterlerde yer alan ücretlerin tam bir maaş değil uzmanlık ücreti olabileceğini öne sürmüştür (Faroqhi, 2017, s. 119).

Osmanlı devletinin önemli kurumlarından biri olan ehl-i hiref örgütünün 16.yüzyıldan 19. yüzyıla kadar varlığını devam ettirdiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Usta, çırak, kalfa ve usta başı anlamına gelen serbölük birimleri 17. yüzyıla kadar devam etmiş ancak 1626 yılından sonra çırak ya da kalfa kayıtlarına ulaşılamamıştır. 17. yüzyıldan başlayarak son dönem defterlerinde idari sorumlular olarak kethüdalık devam etmiş ancak ser bölük yerine ser kazgânyan tabiri kullanılmıştır. Defterlerde çoğunlukla aynı ustaların uzun yıllar devam ettiği ve bu ustaların maaşlarının nispeten yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca baş kazgânyan olarak görev yapan ustaların şakird alınan dönemlerdeki gibi kıdemli ustalar olduğunu, düşük ücretlerle göreve başlayan ve çoğunlukla uzun yıllar adını göremediğimiz ve çabuk ayrılan ustaların çırak vasfında çalıştığını düşünmekteyiz. Kethüdalarla beraber bölükte uzun yıllar görev yapan baş kazgânyanlar hem idari işleri hem de mesleki anlamda kıdemli ustaların yaptıkları işi yapmış olabileceği düşünülerek sayılardaki azalmalar açıklamaktadır.

Tartışma- Sonuç

Zamanla sayıları ve maaşları azalan birliğin ve bağlamında ehl-i hiref örgütünün imparatorluğun girdiği değişimde kaldırılmış olması en azından farklı bir kuruma dönüştürülmesi söz konusudur. Bu ihtimali düşündürecek nedenleri tartışacak olursak toplumun benimsemekte olduğu yeni tüketim alışkanlıklarının klasik Osmanlı esnafını olumsuz yönde etkilediği 18 ve 19. yüzyıllarda saray ve çevresinde kendini oldukça yoğun hissettiren ve yaygınlaşan "Osmanlı modernleşmesi" pek çok alanda olduğu gibi ehl-i hiref örgütünde de yenilikler yapılmasını gerekli kılmış olabilir. Ayrıca saray masraf defterleri ya da hanedan üyelerinin alışveriş alışkanlıkları ve müellefatlarına dair yapılan çalışmalar ihtiyaçların çoğunluğunun Pera' da yer alan gayri Müslüm ve Avrupalı esnaftan tedarik edildiğini göstermektedir. Beyoğlu etrafında gelişen ticaret ve değişen

tüketim kültürü dönemin edebiyat eserlerinde de sıklıkla belirtilmiştir. Tanpınar: *Beyoğlu'nda umuma açılmış Avrupakâri müesseseler, terziler, manifatura tüccarları, tuvalet eşyası ve mobilya satapın dükkanlar, bilhassa Kırım harbinden sonra Müslüman halkın sık uğradığı yerler olur* (Tanpınar, 2006, s. 128). Değişen moda anlayışı geleneksel tarzda üretim yapan bu ustalara daha az iş-sipariş gitmesine neden olmuş olabilir. Öncelikle modernleşme ile sofralardaki bakır-gümüş tabakların yerini seramik, sonraki yıllarda ise porselen takımlar almıştır. Avrupa ve Çin'den hem ithal edilen hem de padişahlara sunulan bürokratik hediyeler arasında yer alan çok parçalı bu porselen yemek takımları usta birliğindeki azalmaların nedenleri arasındadır.

Ayrıca yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması ile onlara bağlı bazı esnaf gruplarının da olumsuz etkilediği düşünülmektedir (Tabakoğlu, 2002, s. 230).

Osmanlı tarihinde modernleşme olarak dile getirdiğimiz yıllar Avrupa ve Dünya tarihi açısından da küreselleşmenin, ekonomik ve kültürel reformların olduğu yıllardır. Bu değişimler esasında tüm geleneksel kurumları etkilemiştir. Ancak Osmanlılar özelinde baktığımızda örneğin Avrupalı loncalar değişime ayak uydurarak varlıklarını dönüştürüp devam ettirmiş ancak Osmanlı loncalarında bu durum mümkün olmamıştır (Kuran, 1999, s. 107). Fakat hiçbir şey yapılmadan geleneksel kurallara göre devam ettiklerini düşünmek yanlıştır. Değişim çabaları kapsamında lonca ve esnaf teşkilatları için ıslah-ı sanayi komisyonu kurulmuştur. 1864 yılında faaliyete geçen bu kurumun yayınladığı talimatta esnafın şirketler halinde birleştirilmesi hususu da bulunmaktadır (Martal, 1999:282). Buna göre benzer işi yapan esnaf ve zanaatkârlar bir araya gelerek kuruluş tüzükleri oluşturmuştur. Maden malzemenen iş yapan esnaf olarak demirciler ve dökmeçiler 1868 yılında bir tüzük hazırlar (Martal, 1999, s. 283) ancak bakırcılar ya da kazgânyanlar olarak ele aldığımız grup bu esnaf sınıfına dahil miydi yoksa "dökmeçiler" olarak belirtilen grup sadece top dökücülerini mi karşılıyor buna net bir cevap bulamasak ta şirketin tüzüğünde yer alan "*şirketin üreteceği mallar, yeni usul ile ve düşük maliyetle imal edilecek ve gayet dayanıklı, güzel ve ucuz olacak, ayrıca şirket adına imal edilen her çeşit eşya üzerine "demirci şirketi" damgası vurulacaktır...Şirket idaresi Büyük Yeni Han'da olacaktır ancak Bilad-ı Selase'de de birer mağaza açılacak, mağazaların önüne "demirci şirketi" levhası asılacak ve şirket mamulâtı haricinde bir şey satmayacak*" maddesi (Yıldırım, 2015, s. 204)ve üreteceği mallar ile ilgili tüm askeri ve sanayii eşyalarına ek olarak "*Hane ve mağaza için eşya: Sandalye, koltuk, dökme masa, şamdan, kandil avizesi, her çeşit yataklık, gaz feneri, tepsi, çinkodan her çeşit kalaylı kepçe, kaşık-çatal-bıçak, kasa, sandık, dolap, soba, eczacı sandığı, çarh sandığı, sandık takım ve kilimleri*" (Yıldırım, 2015, s. 206) gibi ürünlerin olması dökmeçilerin bakırcılar olarak bilinen birliğin devamı olduğu düşünülmektedir.

Bazı meslek grupları başarılı olup kâr ederken bazıları zamanla zarar etmiş ve komisyonun devredilmesine karar verilmiştir (Martal, 1999:284). Tüm bunlara rağmen lonca geleneği İmparatorluğun son yüzyılına kadar etkisini zaman zaman kaybetse de devam etmiş 26 Şubat 1910 tarihinde çıkarılan Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat sonrası geleneksel yapı ortadan kaldırılmıştır. Ancak klasik dönem kurumlarının modernleşmesi kapsamında 2 Mayıs 1925'te dağılan esnafları bir araya toplamak ve yeniden birliği sağlayıp ekonomiyi canlandırmak için 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu çıkarılmıştır (Evren, 1999, s. 19).

Osmanlı sanayileşmesi kapsamında kurulan fabrikalar arasında en yoğun alan dokuma -tekstil alanlarında olmuş ve ordunun ihtiyacına yönelik üretimlere ağırlık verilmiştir. Madeni alanda ise 1843 yılında yapımına başlanan ancak çeşitli aksaklıklarla bir süre üretim yapamayan (Yıldırım, 2015, s. 219) Zeytinburnu demir fabrikasını geliştirmek için ödenek ayrılmış ancak bu para daha sonra vapur yapımına aktarılmıştır (Martal, 1999, s. 279), çok amaçlı bir sanayi kuruluşu olarak kurulan fabrika nihayet 1850

yılında tam kapasite çalışıyor olsa da burada da üretim askeri alana yönelik devam etmiştir. Dolayısıyla özellikle tekstil, cam ve çini gibi zanaat ve sanat dallarına mensup esnaflar daha ağır bir yıkımla karşılaşırken bakırcılar en azından Anadolu'da nispeten varlıklarını devam ettirmiş görünüyorlar (Pamuk, 2002, s. 247). Ayrıca bu düşünceye ek olarak Anadolu'da bakırcıları devam edebilmesinin bir nedeni de Dünyada olan değişimlerden liman kentleri ve başkentler daha çabuk etkilenirken görece kapalı bir çevrede yaşayan şehirler daha yavaş ve az etkilenir (Evren, 1999, s. 109). Bu düşüncelerle arşivde yaptığımız yeni tarama ile TS. MA.d 8375 sayılı h.29.12.1263/ m. 8.12.1847 tarihli yeni bir deftere ulaştık. Ayrıca ehl-i hiref örgütüne bağlı marangoz, nalbant, çilingir ve sarraç gibi meslek grubuna ait ve oldukça geç tarihli sayılabilecek MAD.d. 22990 numaralı ve h. 29.12.1300/m.31.10.1883 yılına ait defterle aslında 19. yüzyıl boyunca en azından fabrikalaşamayan bazı birliklerin devam ettiğini göstermektedir Lecomte'n 19. yüzyılın sonuna dair gözlemlerini aktardığı ve Osmanlı zanaatkârlarını anlattığı kitabında Osmanlı maden ustaları ile ilgili bölümün kahramanları ehl-i hireften biri midir bilemesek de maden ustalarının çalışma şekilleri ve mekânlarına dair bilgi almamız bakımından önemlidir. Yazara göre Avrupa'nın karmaşıklaşan alet edevatlarına karşı Türkler kendi ustalıklarını ön plana çıkaran sade aletler kullanmaktadır. Ayak çarkı, mengene, demirci makası, pense ege ve kalemden oluşan alet listesi bulunmaktadır. İstanbul'da Uzunçabaşı Sokağı ve Kapalıçarşı'nın etrafında yer alan küçük dükkânlarında çalışmaktadır. Kullanılan malzeme olarak bakırı örnek verip ve döverek nasıl şekillendirdiğini, kazıma ve oyma teknikleri ile nasıl bezediğini anlatmaktadır. Bu basit gibi görünen işleyişin sonunda ortaya leğen-ibrik takımları, taslar, lambalar, kül tablaları, nargile söndürücüler, kapı tokmakları gibi çok farklı ürün ortaya çıkmaktadır (Lecomte, y.t.y, s. 50).

Ez cümle lenger, sahan ve tas gibi kapların yerini porselenler almış, şamdanların yerine lambalar, gülabdanların yerine parfümler geçmiş olsa da zengin fakir tüm evlerde bakır tencere, tava ve kazan gibi eşyalar kullanılmaya devam etmiş ve etmektedir. Bu eşyaların yerine geçecek çelik tencere takımları ancak 20. yüzyılda üretilmeye ve yaygınlaşmaya başlayana kadar bu zanaatın ustaları zamanla azalmış olsalar ve üretim alanları sınırlansa da varlıklarını günümüzde de devam ettirmektedir. Ehl-i hiref ustalarının nasıl bir yol izledikleri ve mesleklerine ne şekilde devam ettiklerini gösteren kesin bilgilerden yoksunuz ancak sermayesi olanların saraydaki ilişkilerini de kullanarak kendilerine ait yerler açmış olmaları kurulan şirketlerde görev almaları olasılıklar arasındadır.

Kaynakça

- And, M. (2017). *Osmanlı Tasvir Sanatları 1: Minyatür*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aslan, M. (1991). Osmanlı Saray Düğünlerinde Esnaf Alayları. *Milli Folklor Dergisi*, (12) 27-31.
- Atasoy, N. (1997). *1582 Surname-i Hümayun Düğün Kitabı*. İstanbul: Koçbank Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1976). 963(1555\ 1556) Yılı Masrafları. *TTK \ Belgeler Dergisi*, C (IX), 13-26
- Atıl, Esin (1999). *Levni ve Surname, Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*. İstanbul: Koçbank Yayınları.
- Bilgin, A. (2008). Klasik Dönem Osmanlı Sarayında Kullanılan Mutfak ve Sofra Gereçleri. *Türk Mutfağı* (ed). Arif Bilgin-Özge Samancı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Bozcu, P. (2010). *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-İ Hiref*. Uzmanlık Tezi. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Çağman, F. (1998). *Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-İ Hiref Teşkilatı, Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dağlı, Y. ve Kahraman, S. A. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, C (1) 2.Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Davulcu, E. (2015). *II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınında Osmanlı Modernleşmesi ve Eleştirel Kodlar (Kalem ve Cem Dergileri Üzerinden)*. Konya: Palet Yayınları.
- Demirel, Ö. (2002). Osmanlı Esnafı. *Türkler Ansiklopedisi* (ed). Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C (14).253-264. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Diñer, K. (2016). *19. Yy Osmanlı Esnaf Birliklerinin ve Mensubu İşyerlerinin Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Durmuş, İ. (2012). Transkripsiyon. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (c.41, s. 306-308). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Ekici, A. S. (2018). *17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Ehl-İ Hiref-İ Hâssa Teşkilatı Birimleri ve Yapısal Özellikleri*. Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi .
- Evren, B. (1999). *Osmanlı Esnafı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Faroqı, S. (2017). *Osmanlı Zanaatkârları, İmparatorluk Döneminde Zanaatlar ve Loncalar* (çev). Zülal Kılıç. İstanbul: Alfa Tarih.
- Güran, T. (2019). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Osmanlı ve Modern Türkiye Araştırmaları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). Kültür Etkileşimi, Küreselleşme. *Doğu Batı Makaleler I*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kuran, T. (1999) Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslami Etkiler. *Osmanlı Ansiklopedisi* (C. 3, s. 97-113). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kırımtayf, S. (1996). *XV. ve XIV. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lecomte, P. (yty). *Türkiye'de sanatlar ve Zeneatlar On dokuzuncu YY. Sonu*. Tercüman 1001 Temel Eser. 59. Yayına haz. Ayda Düz.
- Martal, A. (1999). Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl). *Osmanlı Ansiklopedisi* (C.3, s. 279-286). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Meriç, R. M. (1963). Bayramda Padişahlara Hediye Edilen Sanat Eserleri ve Karşılıkları, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, (haz): Enstitü Yönetim Kurulu. İstanbul: Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Özdemir, F. (2017). TSMA D.10010 Nolu Ehl-İ Hiref Defteri'ne Göre Osmanlı Saray Sanatkârları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(53), 534-558.
- Özlü, Z. (2006). XVIII- XIX. Yüzyıllarda Göynük'te Fiyatlar. *Bilig*, 39(2006), 127-162.

- Pamuk, Ş. (2002). Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914). *Türkler Ansiklopedisi* (ed). Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (C. 14, s. 241-252). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabakoğlu A. (2002). Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi. *Türkler Ansiklopedisi*. (ed). Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. (C. 14, s. 207-241). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tanpınar, H. R. (2006). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yaman, B. ve Akdemir, S. (2004/2). 1796 Tarihli Ehl-i Hiref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkârları". XV. *Türk Tarih Kurumu Kongresi*, C. IV. Kısım. Osmanlı Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yaman, B. (2008). *Osmanlı Saray Sanatkârları 18.Yy. Ehl-i Hiref*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yaman, B. (2010). Sarayın Sanatkârları:18 Yüzyıl Osmanlı Ehl-i Hiref Teşkilatı. XV. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Eylül 2006, C. IV. Kısım, Osmanlı Tarihi- D. 2010:1937-1950 Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yaman, B. (2011). Saray Sanatı Esnafı: Ehl-i Hiref.1. *Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu 15-17 Ekim 2008 Kırşehir Bildiriler*, C. II.
- Yıldırım, M. (2015). İstanbul'da Bir Ağır Sanayi Yatırımı: Zeytinburnu Demir Fabrikası, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. (C. 6, s. 219-225). İstanbul: İBB Kültür Yayınları.
- Yi, E. (2018). *17.Yüzyıl İstanbul'da Lonca Dinamikleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

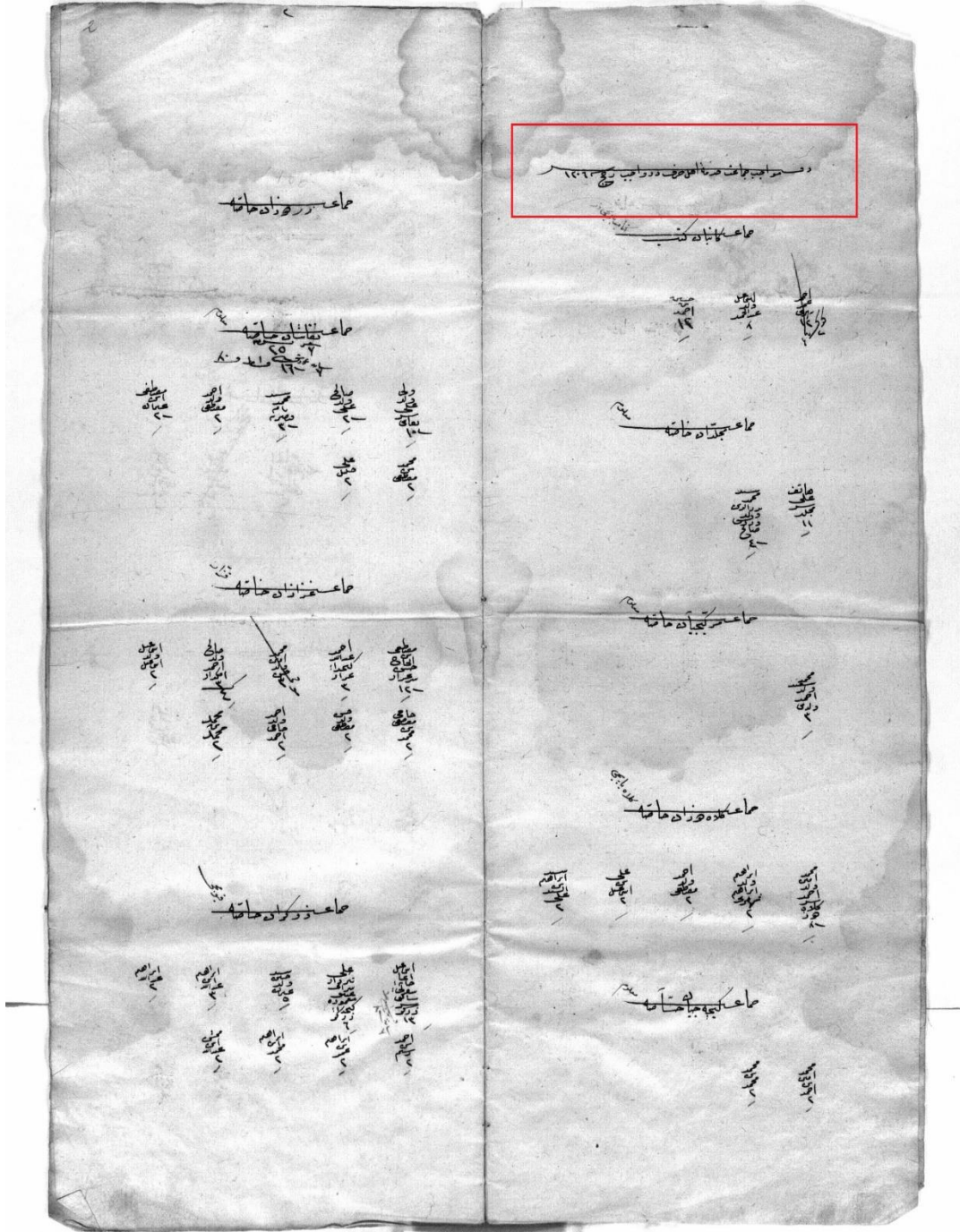
İnternet Kaynakları

- <https://topkapisarayi.gov.tr/tr/content/avrupa-porselenleri> Erişim tarihi: 25.4.2019.
- <https://topkapisarayi.gov.tr/tr/content/bak%C4%B1r-ve-tombak-mutfak-e%C5%9Fyas%C4%B1> Erişim tarihi: 1.4.2019.
- <https://topkapisarayi.gov.tr/tr/content/gümüşler> Erişim tarihi: 1.4.2019.
- <https://www.luggat.com/index.php#ceviri> Erişim tarihi: 12.01.2022.
- <https://kavrakoglu.com/tombak/> Erişim tarihi: 1.4.2023.
- https://www.google.com/search?q=topkap%C4%B1+saray%C4%B1+matbah%C4%B1+amire&rlz=1C1OKWM_trTR878TR878&hl=tr&sxsrf=AOaemvJt_YMijeMp5K6G-2Clj2om1Bwkhg:1641761239431&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwj0ou2bxaX1AhVeR_EDHb_1B1UQ_AUoAXoECAIQAw&biw=1536&bih=722&dpr=1.25#imgrc=eV4zVQ0-SbUPgM&imgdii=BoYSIg5y5Hf_oM Erişim tarihi: 10.01.2022.
- <https://www.sanatinyolculugu.com/minyatur-sanatina-yeni-soluk-nakkas-levni-ve-cevresi/> Erişim tarihi: 2.04.2023.
- <https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/osmanli-padisahlari/> Erişim tarihi: 2.4.2023.
- <https://www.uskudar.bel.tr/userfiles/files/OSMANLI%20%C3%9CSK%C3%9CDAR'IN DA%20TOPLUMSAL%20HAYAT.pdf> Erişim tarihi: 29.2.2024.
- <https://www.ekrembuğraekinci.com/question/?ID=27034> Erişim tarihi: 8.3.2024.

Mevacib-i Cema'at-i ehl-i hıref der-vâcib-i Lezez (L, Za, Z.) sene 1033

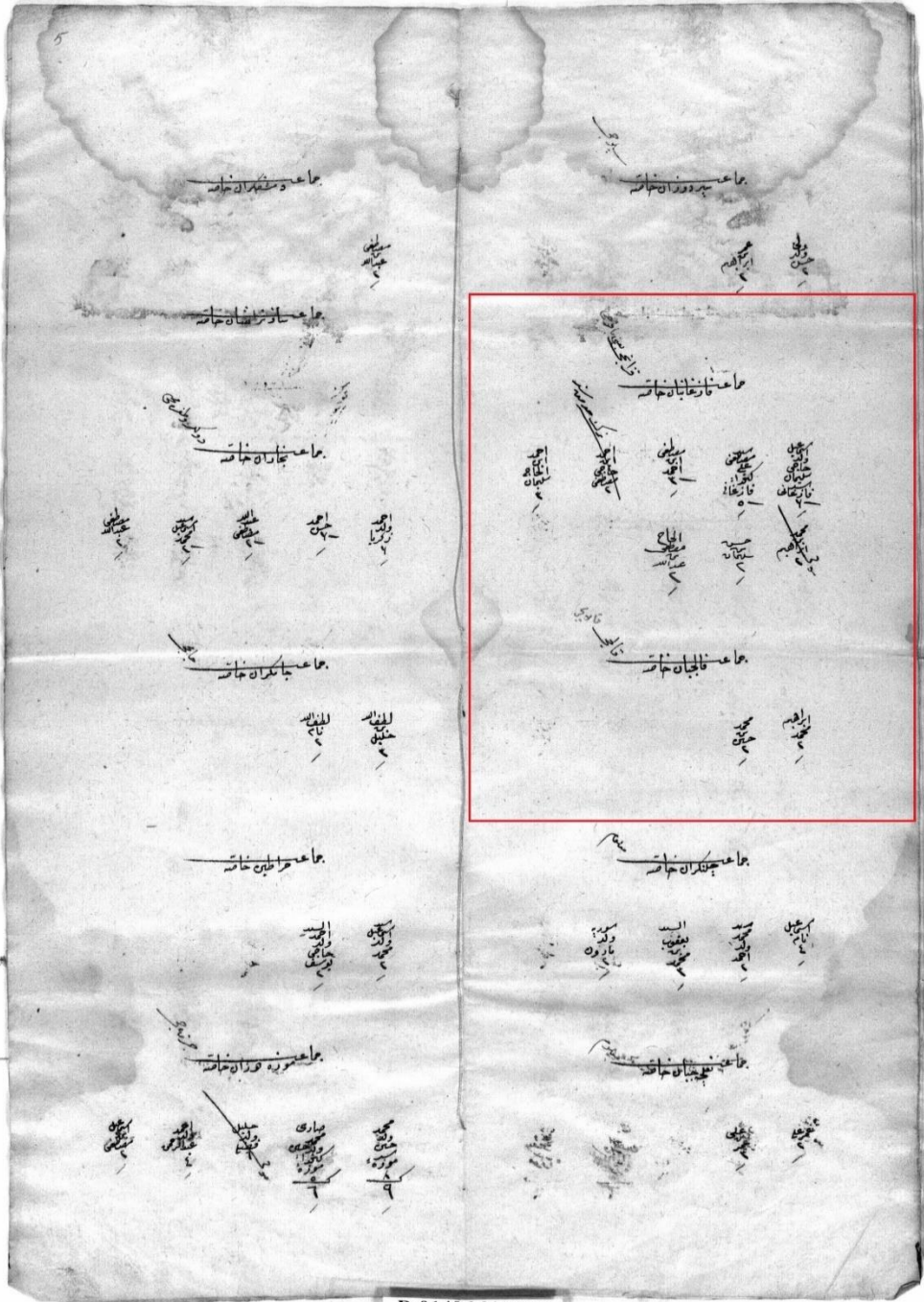

QURANLI ARŞIVI HANGİ DEĞERLENDİRİCİ

D.01406.0001.00

©GAMURU1 ANKARA1911 DAIHE 3AGAPAR1951

D.01406.0001.00